

BAŠTINA PROPADA AKO JE NE ČUVA LOKALNA ZAJEDNICA *Klementina Batina*

„Na Odsjeku za etnologiju HAZU, koji vodi akademik Dragutin Feletar, čuvamo oko 650 rukopisnih zapisa o svim aspektima života u mnogim našim selima od 1890-ih do danas i zbirku usmenih pjesama koje je prikupila Matica hrvatska. Kritički priređujemo te zapise za objave u knjigama, što je mukotrpan posao koji po knjizi traje oko tri godine“, otkriva dr. sc. Klementina Batina, viša stručna suradnica Odsjeka

Znate li koja je najstarija ustanova za etnologiju u Hrvatskoj? Ne, to nije Etnografski muzej u Zagrebu, koji je nedavno 2019. proslavio sto godina i zasjao u novom ruhu. Puno prije njega, 1888. godine, utemeljen je u tadašnjoj Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature. Bavio se pisanim svjedočanstvima o narodnom životu, prije svega o seoskom životu i tradicijskoj kulturi.

Nakon nekoliko promjena naziva, od 1993. godine u HAZU, kao dio Zavoda za povijesne i društvene znanosti djeluje Odsjek za etnologiju koji se bavi kritičkim priređivanjem rukopisne etnološke građe. Na čelu Odsjeka je akademik Dragutin Feletar, a u njemu su zaposleni etnolog, povjesničar i etnomuzikolog dr. sc. Jakša Primorac te povjesničarka umjetnosti, književna komparatistica i muzeologinja dr. sc. Klementina Batina (naglasak na i). S Odsjekom intenzivno surađuju i mnogi vanjski suradnici – stručnjaci iz etnologije, filologije i srodnih znanosti.

Neposredan povod za intervju s dr. Batinom, Zagrepčankom koja već dugo živi u Bistri pokraj Zagreba, njezin je rad na dvije nove knjige koje je Odsjek izdao – „Drnjanskoj pjesmarici“ iz 1687. godine i djelu „Virje 1897. – 1904.“ Josipa Tomeca. Riječ je o iznimno važnim knjigama.

RAZGOVARAO
Hrvoje Dečak

FOTOGRAFIJE
Romeo Ibršević

Što je zapravo „Drnjanska pjesmarica“?

To je stari rukopis Jurja Ščerbačića, školnika (učitelja i kantora, odnosno orguljaša) u podravskom selu Drnju kod Koprivnice, napisan još 1687. godine. Original se čuva u NSK u Zagrebu. U pjesmarici su većinom nabožne pjesme na kajkavskom koje su se pjevale u crkvi i u narodu. Juraj Ščerbačić prikupio je većinu pjesama, a ostale Juraj Cvetković i Mihael Kozarić. Kako je pjesmarica putovala iz ruke u ruku, svatko je dodavao još neki svoj zapis.

Koje je značenje te pjesmarice?

Ona je jedan od najstarijih usmenoknjiževnih, ali i notnih zapisa sa sjevera Hrvatske, dragocjena i za etnologiju i za književnost. Naime, kajkavska je po-

ezija bila dosta prisutna već u 15. stoljeću, a najstariji zapis je „Prekomurska (Martjanska) pjesmarica“ iz 1593. godine. No nju je tek Franjo Fancev 1930-ih godina stručno prikazao javnosti. Potom je prošlo još trideset godina dok Olga Šojat nije u časopisu Forum u svojoj transkripciji objavila nekoliko duhovnih i svjetovnih pjesama iz „Martjanske pjesmarice“, a još prije opisala je i „Drnjansku“. Potonju je za tisak sada priredio Ivan Zvonar, koji je izvrsno transkribirao stari kajkavski idiom kojim je pisana!

U „Drnjanskoj pjesmarici“ su i stihovi o Zrinskim?

Da, i to je posebno zaintrigiralo akademika Feletara. Pjeva se o gradovima Zrinskih - Legradu i Novom Zrinu, a posebno o zimskoj vojni bana Nikole VII. Zrinskog iz 1664. godine protiv Osmanlija sve do Osijeka, kad je spalio poznati Sulejmanov most, te o banovoj pogibiji iste godine u lovu na vepra u Kuršanečkom lugu kod Čakovca. Ti su stihovi na latinskom, a za ovo izdanje prepjevao ih je Marko Rašić.

Što se sve čuva na Odsjeku za etnologiju HAZU?

Imamo arhiv s oko 650 vrlo dragocjenih rukopisnih zapisa. To su etnološki i folkloristički zapisi o životu i narodnim običajima podijeljeni u tri zbirke. U Staroj

INTERVJU MERIDIJANA

su zapisi od kraja 19. stoljeća do 1945. godine, rađeni prema opsežnom upitniku ili *upitnici*, kako je mi zovemo, koju je 1897. godine sastavio dr. Antun Radić, utemeljitelj naše etnologije. Tu svoju „Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu“ Radić je slao suradnicima po svim hrvatskim krajevima. Sadržavala je vrlo detaljna pitanja o cijelom životu, radu, gospodarstvu, običajima, pučkoj kulturi, obiteljskim i pravnim odnosima, ljubavi i braku... Često su ljudi koji su odgovarali na tu upitnicu bili jedva pismeni seljaci, ali tim entuzijastima dugujemo brojna svjedočanstva o životu na hrvatskom selu prije stotinjak godina. Ti su ljudi zapravo bili suradnici Akademije.

Iz biografije

Dr. sc. Klementina Batina rođena je 1972. godine u Zagrebu, gdje je na Filozofskom fakultetu 1999. godine diplomirala povijest umjetnosti i komparativnu književnost, a kasnije i muzeologiju. Od 1998. godine živi u Bistri kod Zagreba, kamo ju je dovela udaja, te ondje kontinuirano istražuje baštinu bistranskoga kraja. Nakon diplome radila je na projektu „Konzervatorska djelatnost i rad službe za zaštitu spomenika kulture u razdoblju od 1945. do 1990. godine“ pod vodstvom dr. sc. Ive Maroevića, a bila je zaposlena i u turističkoj agenciji kao komercijalistica i turistička pratiteljica.

Na Odsjeku za etnologiju HAZU radi od 2003. i stručna je savjetnica za znanstveno polje etnologija i kulturna antropologija. Doktorirala je na svom matičnom fakultetu 2015. godine kod dr. sc. Lade Čale Feldman i dr. sc. Tanje Perić-Polonijo disertacijom „Aspekti ženskog autorstva: komparativna analiza etnološke i folklorističke građe HAZU“. Klementina Batina aktivna je u Hrvatskom etnološkom društvu i Upravnom odboru hrvatske sekcije ECOVAST-a, a certificirani je interpretacijski vodič prema programu Interpret Europe.

Autorica je i koautorica znanstvenih i stručnih radova i knjiga, a sudjelovala je i u znanstvenopopularnim prilozima HRT-a. Udana je i majka troje djece.

” **Etnološki zapisi koje čuvamo u HAZU rađeni su prema opsežnom upitniku koji je sastavio dr. Antun Radić. Ljudi s terena koji su odgovarali na taj upitnik često su bili jedva pismeni seljaci, ali tako su zapravo postali suradnici Akademije**

Koje su ostale dvije zbirke?

Nova zbirka se kronološki nastavlja na staru i obuhvaća zapise do danas, a najviše prostora u njoj zauzima građa koja više nije nužno rađena prema Radićevu naputku. Treća je Zbirka Matice hrvatske ili Fond rukopisa narodnih pjesama, ukupno oko 250 rukopisa. Potječu još iz doba Hrvatskog narodnog preporoda (od 1830-ih) pa sve do prvih godina 20. stoljeća. Tu su vrlo vrijedne zbirke usmenih pjesama i druga

folklorna građa koju je prikupila Matica i poklonila ih 1951. godine tadašnjem JAZU. Iz te građe još od kraja 19. stoljeća objavljeno je deset tomova narodnih pjesama, a nakon duge stanke, tek nakon 1991. godine još pet.

Vi ste na autoricama i doktorirali?

Da, proučavala sam žensko autorstvo u ranoj hrvatskoj etnologiji i folkloristici. Analizirala sam rukopise žena – seljanki, građanki, učiteljica – i usmenoknjiževnu građu kazivačica (osoba na terenu koje govore istraživačima o svom kraju). Otkrila sam da nije bilo točno dotadašnje mišljenje da su muškarci uglavnom spjevavali dulje, epske pjesme, a žene kraće i lirske. Recimo, u dubrovačkoj okolici ima nekoliko izvrsnih kazivačica koje su spjevale kraće epske pjesme, ali lirskog sadržaja (otmice nevjeste, svadbe, opisi ljudi i svakodnevnog života) pa su opisale i sve te aspekte života koji su u junačkim pjesmama skriveni.

Kako izgleda rad na Odsjeku za etnologiju?

Naš je glavni zadatak kritičko priređivanje rukopisne građe za objavu. To zahtijeva minuciozan timski rad i traje, od prijepisa rukopisa do slanja u tisak, oko tri godine. Dosad je malo rukopisa iz arhiva izdano pa je 2000. godine pokrenut projekt obrade i izdavanja što više njih.

Prva faza našeg rada je prijepis rukopisa, što zna biti dosta teško jer neke riječi ili slova ne možemo odgonetnuti. Slijedi tzv. kolacioniranje, odnosno provjera je li sve dobro prepisano. To mora raditi netko drugi, a ne osoba koja je prepisivala: znalo se dogoditi da smo cijeli prijepis morali raditi iznova!

Sljedeće je kritičko priređivanje - iščitavanje rukopisa, koje rade doktori znanosti iz etnologije, kulturne antropologije i dijalektologije. Dijalektolog mora rukopis, često prilično nepismen,

približiti suvremenom čitatelju. Ipak se nastoji što manje jezično intervenirati, ali dati puno jezičnih napomena i analiza. Etnolozi pak pišu opsežnu uvodnu studiju i analiziraju sadržaj tražeći što je u njemu neobično ili zanimljivo, a neke dijelove dodatno objašnjavaju. Onda slijedi prikupljanje fotografija, što nam je, moram priznati, najljepše. I u našem arhivu imamo zbirku fotografija, ali mnoge ilustracije moramo potražiti u drugim ustanovama ili na terenu.

Što je od 2000. do danas Odsjek objavio?

To su etnološki i folkloristički zapisi iz sela Klakarja, danas Klakara kod Slavonskog Broda, koje je tamošnji učitelj Luka Lukić skupljao pedeset godina (1905. – 1953.), a čuvaju se u arhivu Odsjeka. Lukićevu opsežnu građu na oko 2500 rukopisnih stranica objavili smo u tri knjige. Zatim „Župa Retkovići 1898. – 1902.“ Ivana Filakovca o toj župi kod Vinkovaca, djelo Frana Novljana o Boljunu u Istri (1898. – 1899. i 1950. – 1960.), pa „Narodni život i običaji u Tolisi i okolici (1898. - 1902.)“ Petra Draganovića i Bone Nedića (Tolisa je kod Orašja u BiH)... Kolega Primorac je posljednjih godina istraživao usmenu književnost i etnomuzikologiju Hrvata u Crnoj Gori. U pripremi za objavu su monografija Vareša u BiH i Opis sela Štefanja kod Bjelovara. Naravno, tu su i spomenuta „Drnjanska pjesmarica“ i „Virje“. Osim stručnjacima, te su knjige zanimljive i kulturno-turističkim djelatnicima, lokalnoj zajednici i kulturnim udrugama koje žele obnoviti neku tradiciju, ali i fakultetima u nastavi.

Na čemu vi još radite?

Pripremam za objavu i rukopis učiteljice Milene Sajvert Pokupske na 600 stranica o selu Hrnetiću pokraj Karlovca: u pet godina napisala je monografiju prema apsolutno svim Radićevim pitanjima, što gotovo nitko nije uspio,

S dr. sc. Klementinom Batinom razgovarali smo u uredništvu Meridijana, gdje nam je prezentirala tradicijski bistranski nakit (ženski vratni nakit kraluš, muške kravate, „ženski pojasi“ i ženske leptir-mašne) od šarenih staklenih perlica, koji je prošle godine postao zaštićeno nematerijalno kulturno dobro RH. Nakit je prema originalima izradila Barica Špoljar

a pogotovo su rijetko pisale žene. S dr. sc. Tanjom Perić-Polonijo radim i na narodnim pjesmama s otoka Šipana, koje je zapisao tamošnji svećenik Baldo Glavić.

Vrlo je zanimljivo čitati Tomecovu knjigu o Virju...

Da, seljak Josip Tomec na oko 400 stranica dao je vrlo iscrpan prikaz podravskog Virja i života u njemu. Ima i vrlo osobnih, potresnih svjedočenja, kad recimo Tomec, govoreći o sklapanju brakova, iznosi iskustvo vlastitog nesretnog braka u koji je ušao kako bi se pokorio volji svoje majke. To-

mec je opisivao svoj zavičaj, ono što je sam proživljavao. U tome je bolji od nekih učitelja koji su često mijenjali mjesta službovanja pa nisu dobro poznavali neke krajeve ili su izvodili pogrešne zaključke. Inače, na knjizi su radili izvršni dijalektolozi, prof. dr. sc. Anđela Francić i dr. sc. Joža Horvat, koji su je bogato jezično obradili i dopunili. Jer u našem poslu susrećemo puno riječi kojima se danas više ne zna značenje.

Kakvo je hrvatsko selo danas?

Etnološke građe, predmeta i običaja ostalo je u tragovima. Bilo je

razdoblja kad se kultura sela zatirala „radi napretka“. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća mogli ste u Bistri kupiti narodnu nošnju za šteku cigareta! Neki su se ljudi sramili tih starih predmeta koji su ih podsjećali na vremena siromaštva. Stare tradicijske kuće i danas propadaju i mahom se ruše, a naši napori da ih sačuvamo teško urode plodom. Ljudima nedostaje romantično gledanje na prošlost. Ipak, ima sjajnih udruga građana, oni su pravi čuvari baštine!

Je li se što promijenilo nakon 1990.?

Da, jako se pojačao interes i za rukopisnim zapisima s našeg Odsjeka – traže ih lokalna samouprava, udruge, pojedinci... Na sve zahtjeve ne stižemo ni odgovoriti. Žele objaviti te rukopise, ali ne možemo ih dati takve kakvi jesu, bez stručne obrade. Ipak, pokušavamo što više izaći ususret jer nam je drago da se lokalne zajednice poistovjete s tim zapisima kao dijelom svoje tradicije!

Od 2017. godine vodite udrugu Ekomuzej Bistra?

Još 2014. godine diplomirala sam kod prof. dr. Tomislava Šole na muzeologiji s radom „Ekomuzej Bistra“, tada tek projektom. Ideju za Ekomuzej dobila sam shvativši da u općini Bistra ima puno vrijedne baštine koja bi za deset ili dvadeset godina mogla nestati. Bila sam općinska vijećnica u Bistri i tadašnji načelnik Krešimir Gulić podržao je moju ideju. Inače, 2009. godine slavila se 800. obljetnica Bistre pod geslom „Tu smo od navek“, a objavljena je i monografija. Želimo unaprijediti kulturni život, ali i turistički razvoj jer ga dosad i nije bilo. Moram reći da u Bistri postoji i KUD Bistra, ima 120 članova i vrlo dobro njeguje tradiciju.

Koliko vas ima u udruzi Ekomuzej Bistra i što radite?

Imamo pedesetak članova od 15 do 87 godina. Lokalna zajednica

” **EU projekt Ekomuzej Bistra treba biti dovršen do 1. rujna 2023., a središnji objekt bit će u preuređenoj staroj školi u Bistri: stalni muzejski postav, centar nematerijalne baštine i turističko-informativni centar, središnje mjesto za svakoga tko dođe u Bistru**

je ključna u očuvanju baštine: ako ona nema ljubavi za nju, baština će propasti! Svatko od članova predlaže projekte i aktivnosti. Imamo događanja na Uskrs, Božić i druge blagdane, radionice rodoslovlja i izrade božićnih tradicijskih ukrasa od krep-papira, ali i jaslica. Čuvamo i nematerijalnu baštinu. Priređujemo izložbe, promocije knjiga i stručne izlete, tiskamo publikacije i razglednice. Organizirali smo 2018. godine u Bistri međunarodni skup „Uloga ekomuzeja u razvoju lokalnih zajednica“ i godišnju skupštinu ECOVAST-a, Europskog vijeća za sela i male gradove koje nastoji udahnuti nov život takvim naseljima - prije svega kroz kulturu i turizam.

Bistra je posebno poznata po jaslicama?

Da, dvoje jaslice iz Bistre iz 1930-ih godina izložene su u Etnografskom muzeju u Zagrebu. Protekle zime jaslice koje je izradio naš član Perica Novosel bile su izložene u Vatikanu, a prijašnjih godina ondje su bile i jaslice od perušine (kumušine) naše Barice Špoljar, inače jedne od triju

nositeljica umijeća izrade ogrlica *kraluš*.

Što planirate u bliskoj budućnosti?

Već smo krenuli s interpretativnim šetnjama kako bismo oživjeli povijest. Za protekle božićne blagdane i Noć muzeja imali smo šetnju „Tajne dvorca Oršić“ u perivoju dvorca Oršić u Gornjoj Bistri: kolega je utjelovio Juricu Oršića, a ja njegovu sestru Reginu. Imamo mnoge legende i priče o Oršićima, ali i seljacima... U dvorcu je već dugo Specijalna bolnica za kronične bolesti dječje dobi, no ljudi malo znaju o prošlosti obitelji Oršić. Njih je u dvorcu naslijedila francuska obitelj grofa Henrija Cariona. Imali su rudnike na bistranskoj strani Medvednice, čije ostatke i danas zovu Francuski rudnici, ali u njima je bilo premalo galenita za isplativo dobivanje srebra. No Carion je u 19. stoljeću kupio dvorac Oršić i u njemu je njegova obitelj živjela do Drugoga svjetskog rata.

Ishodili ste da umijeće izrade bistranskog tradicijskog nakita postane nematerijalno kulturno dobro RH?

Da! To je umijeće izrade ženskog vratnog nakita kraluš i muškog vratnog nakita kravate te ženskog pojasa i ženske leptir-mašne. Vrlo je slično samoborskom i svetonedeljskom nakitu, a na bistranskom nakitu karakteristične su šarene staklene perlice. No morali smo i dokazati tu posebnost bistranskog nakita, kao i to da se muška kravata od staklenih perli izrađuje samo u Bistri. Isprva je teško prihvaćana ideja o zaštiti naše kravate jer se smatra da je kravata općehrvatski simbol, ali dokazali smo da je riječ o specifičnom bistranskom umijeću, kao što je i kraluš. Pritom druge sredine imaju samo replike originalnih kraluša, a mi izvorne, starije od sto godina!

Kako se to umijeće prenosi s koljena na koljeno?

Tri naše žene imaju rješenje Ministarstva kulture da su nositeljice umijeća izrade kraluša i kravata te da mogu voditi radionice. Dosad je tridesetak žena naučilo izrađivati kraluše, a iduća radionica bit će ovoga proljeća. U budućem ekomuzeju u Bistri svatko će moći kupiti kraluš i kravatu.

Tu je i projekt obnove stare škole u Bistri?

Zajedno s Općinom Bistra naša udruga planira obnoviti staru školu u Bistri i pretvoriti je u kulturno-turistički centar. Projekt koji s 85 posto financira EU, a ostalo lokalna zajednica mora biti dovršen 1. rujna 2023. godine. U školi će biti stalan muzejski postav, ali i zvučni zapisi bistranskoga govora, prikaz nekadašnjeg života na održiv način, starih zanata i alata. U školi bi bio i turističko-informativni centar te bi to bilo glavno mjesto za svakoga tko dođe u Bistru.

Inače, krenuli smo nominirati kao nematerijalno dobro i vugljenarenje (ugljenarenje) – umijeće izrade drvenog ugljena, a u Ministarstvu kulture su se oduševili i zadužili me da napravim nomina-

ciju za ugljenarenje u cijeloj Hrvatskoj!

Vi ste i muzealka. Kakvi su današnji trendovi?

Trenutačno je snažan val interpretacijskih centara, no to nisu muzeji. Ima i čudnih mješavina, npr. Muzej iluzija, što zapravo nije muzej. Interpretacijski centri su iskorak prema kulturnom turizmu radi profita, a pritom koriste znanje stručnjaka. Osnovna je razlika u tome što muzej čuva predmete i obavlja temeljnu brigu o baštini, a interpretacijski centri nemaju predmete nego često samo preslike i vizualni materijal. Oni su tu prvenstveno radi zabave, djelomično i edukacije, ali nisu muzeji.

Sve je više i ekomuzeja, poput bistranskog?

Oni su vezani uz važna obilježja nekog mjesta. Najčešće nastaju od udruga, djelovanjem „odozdo“, iz lokalne zajednice. Ako udruga uspije povući europska sredstva, razvije se u ekomuzej. Neki ekomuzeji su Batana u Rovinju, Vlaški puti u Šušnjevici na padinama Učke, Udruga Ekomuzej-Istarsko iz Vodnjana, Ekomuzej pomorstva

i ribarstva u osnivanju u Mošćeničkoj Dragi... Konkretno, Ekomuzej Vlaški puti sastoji se od interpretacijskog centra, medijateke (upoznavanje s vlaškim i žejanskim jezikom) i tematskih staza Putevima kontrabanda (krijumčara). Udruga Ekomuzej Lepoglava je čak zaposlila prve dvije profesionalne čipkarice u Hrvatskoj i radi na projektu muzeja čipke. Čipke se u toj udruzi mogu i kupiti.

Kakva je budućnost muzeja?

Oni nikad neće izgubiti svoju edukativnu ulogu. Važna je komunikacija djelatnika i posjetitelja - kroz vođene izložbe, radionice, predavanja, okrugle stolove, manifestacije... Iako je pandemija potaknula i „muzeje na internetu“, što je dobro, a pospješilo je i digitalizaciju građe, mislim da smo u vremenima vraćanja muzeju i predmetu. Muzej mora imati taj komunikacijski aspekt, prezentaciju uživo, što ne možete potpuno postići online. Jako su dobre i žive slike, šetnje koje djelatnici muzeja priređuju sa suradnicima: na njima publika upoznava zanimljivosti iz povijesti koje ne može doživjeti kroz predmete! 📌